

Զ, Ի ԵՒ Դ (>ԸՆԴ) ՆԱԽԴԻՐՆԵՐԸ ԵՒ ԱՆՈՆՅ ԴԵՐԱՆՈՒԱՆԱԿԱՆ
ՈՒ ԲԱՆԱԿԱԶՄԱԿԱՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ
ՔԵՍԱԿԻ ԲԱՐԲԱՌԻՆ ՄԷՋ

Յակոբ Մ. Չոլաքեան

ԳԱԱ հնագիտութեան եւ ազգագրութեան ինստիտուտ, Երևան, ՀՀ

Անվտիմում

Նախաբան. Հին հայերէնէան *առ, գ, ընդ, ըստ, ի* եւ *ց* նախդիրներէն Քեսապի բարբառին մէջ լայնօրէն կը գործեն միայն *Ձ* եւ *Ի* նախդիրները, իսկ քարացած ձեւերու մէջ կը հանդիպի նաեւ *ԸՆԴ*>*դ* նախդիրը: *Ձ* եւ *Ի* նախդիրները Քեսապի բարբառին մէջ նաեւ դերանուններ են: Ասիկա յատուկ է նաեւ Անտիոքի շրջանի միւս հայերէն բարբառներուն: *Մեթոտներ եւ նիւթեր.* Պատմաբնական եւ նկարագրական մեթոտներով քննութեան ենթարկուած են բարբառի գրաբարէն եկած նախդիրները եւ անոնց դերանունանական նոր փոխակերպումը: *Վերլուծութիւն.* Վերլուծութեան ենթարկուած են նախդիրներու գործառնութիւնները, ցոյց տրուած են, թէ հոլովական ի՛նչ ձեւերու հետ կը գործածուին անոնք, ի՛նչ դեր ունին հոլովներու կազմութեան մէջ, ի՛նչ պաշտօններ կ'ապահովեն նախդրաւոր բառերուն եւ ինչպէ՛ս վերածուած են դերանունի: *Արդիւնքներ.* *Ձ* եւ *Ի* նախդիրները բաւական կենսունակ են բարբառին այսօրուան վիճակին մէջ եւ կը պահեն հին հայերէնէան իրենց գործառնութիւնները, ունին նաեւ դերանունանական անկախ գործածութիւն: Զգալիօրէն տկարացած են դ նախդիրին դերերը՝ գլխաւորաբար սահմանափակուելով բառակազմական քարացած ձեւերու մէջ: Հեղինակը բարբառին կենդանի կրողն է: Ան իր Քեսապի բարբառին նուիրուած ուսումնասիրութեան մէջ (Քեսապի բարբառը, Երևան, 2009) հոլովներու կազմութեան մէջ հակիրճ անդրադարձած է *Ձ* եւ *Ի* նախդիրներուն [1, էջեր 71-72, 75-76], բայց հոս աւելի հանգամանօրէն կը ներկայացնէ զանոնք՝ տալով խօսքային օրինակներ, որոնք մեծ մասով քաղուած են բանահիւսութենէն: Նշենք, որ բարբառը ունի նաեւ քմային ձայնաւորներ՝ *ւն, ու, օ*, վերին բարձրացման ետին շարքի ձայնաւոր մը՝ *է* եւ կոկորդային բաղաձայն մը՝ *գ*:

Բանալի բառեր՝ նախդիր, գ նախդիր, ի նախդիր, դ նախդիր, հայցական հոլովով, տրական հոլով, բացառական հոլով, զը դերանուն, ի դերանուն, հնչյունափոխություն:

Ինչպես հղել՝ Չոլաքեան Յ. Ջ, ի եւ դ (>ընդ) նախդիրները եւ անոնց դերանունական ու բառակազմական փոխակերպությունները Քեսապի բարբառին մէջ // ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ» Հ. 1 (29): Գյումրի: 2026: 217-225 էջեր: DOI: 10.52971/18294316-2026.29.1-217

Z, I AND D (>AND) PREPOSITIONS AND THEIR THERONOMIC AND SYNTAX FORMATIONS IN KESSAB DIALECT

Hagop M. Tcholakian

The Institute of Archaeology and Ethnography, Yerevan, RA

Abstract

Introduction: Of the Old Armenian prepositions առ, գ, ընդ, ըստ, ի, and դ, only գ and ի are widely used in the Kessab dialect, while the preposition ընդ (> դ) is found only in fossilized forms. The prepositions գ and ի also function as pronouns. **Methods and materials:** The prepositions inherited from Classical Armenian and their new pronominal transformations in the dialect were examined using historical-comparative and descriptive methods. **Analysis:** The functions of the prepositions are analyzed, showing which case forms they combine with, their role in case formation, the syntactic functions they provide to prepositional constructions, and the ways in which they have developed into pronouns. **Results:** The prepositions գ and ի remain highly productive in the present state of the dialect and preserve their Old Armenian functions, while also exhibiting independent pronominal usage. **Authors' contributions:** The author is a native speaker of the dialect. In his study devoted to the Kessab dialect (The Kessab Dialect, Yerevan, 2009), he briefly addressed the role of the prepositions գ and ի in case formation [pp. 71–72, 75–76]. In the present study, however, he examines them in greater detail, providing numerous contextual examples, most of which are drawn from folklore.

Key words: *preposition, գ preposition, ի preposition, դ preposition, accusative case, dative case, ablative case, գր pronoun, ի pronoun, sound change.*

Citation: Tcholakian H., Ջ, Ի and Դ (>ԸՆԴ) prepositions and their theronomic and syntax formations in Kessab dialect // "Scientific works" of Sirak center Armenologikale Studies of NAS RA, V. 1 (29). Gyumri, 2026, 217-225 pp. DOI: 10.52971/18294316-2026.29.1-217

Ն Ե Ր Ա Ճ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն. Հայերէնի բարբառները՝ իբրեւ պատմական լեզուական շերտերու կենդանի շարունակութիւն, բացառիկ նիւթ կը հանդիսանան հայոց լեզուի պատմութեան, քերականական միաւորներու յետագայ զարգացման, վերափոխաւորման եւ գործառնութային փոփոխութիւններու ուսումնասիրութեան համար: Այդ համակարգին մէջ առանձնայատուկ տեղ կը գրաւեն նախդիրները, որոնք ոչ միայն պահած են հին լեզուի որոշ կառուցուածքային յատկանիշները, այլեւ բարբառներու շրջանակին մէջ ենթարկուած են հնչյունական, ձեւաբանական եւ շարահիւսական զգալի վերափոխումներու:

Քեսապի հայերէն բարբառը, որ կը պատկանի Անտիոքի շրջանի հայ բարբառներու խումբին, այս առումով կը ներկայացնէ բացառիկ հետաքրքրութիւն: Այստեղ հին

հայերէնեան առ, գ, ընդ, ըստ, ի եւ ց նախդիրներու համակարգէն կենսունակ կերպով կը գործածուին գլխաւորաբար գ եւ ի նախդիրները, մինչդեռ ընդ (>դ) նախդիրը պահպանուած է բառակազմական քարացած ձեւերու մէջ: Յատկապէս ուշագրաւ է այն հանգամանքը, որ գ եւ ի նախդիրները Քեսապի բարբառին մէջ ձեռք բերած են դերանունական ինքնուրոյն գործառոյթ՝ դառնալով խօսքի անկախ անդամներ, երեւոյթ, որը բնորոշ է Անտիոքի շրջանի շարք մը այլ հայ բարբառներու եւս:

Սոյն ուսումնասիրութեան նպատակն է բազմակողմանիօրէն քննութեան ենթարկել Քեսապի բարբառին մէջ գործածուող գ, ի եւ դ (>ընդ) նախդիրները՝ բացայայտելով անոնց հոլովական, շարահիւսական եւ բառակազմական գործառոյթները, ինչպէս նաեւ դերանունական փոխակերպման պարագան: Ուսումնասիրութիւնը հիմնուած է պատմաքննական եւ նկարագրական մեթոտներու վրայ՝ յենուելով թէ՛ գրաւոր աղբիւրներու, թէ՛ բարբառի կենդանի խօսքի նիւթին վրայ, որուն զգալի մասը քաղուած է բանահիւսութենէն:

Աշխատանքը կը միտի ցոյց տալու, թէ ինչպէս հին հայերէնեան նախդիրները բարբառին մէջ պահած են իրենց հիմնական իմաստային ու գործառոյթային առանցքը՝ միաժամանակ ձեռք բերելով նոր լեզուական որակներ: Այդ կերպ՝ կը փորձէ բացայայտել Քեսապի բարբառի կապը հին հայերէնի նախդիրներու համակարգին հետ եւ ցոյց կու տայ այն առանձնայատուկ ուղիները, որոնցով այդ համակարգը կը շարունակէ գոյատեւել եւ զարգանալ բարբառային խօսքի շրջանակին մէջ:

Ձ նախդիրը

Քեսապի բարբառին մէջ գ նախդիրը լայնօրէն կը գործածուի որոշեալ գոյական անուան հետ: Անիկա ձայնաւորով սկսող անունէն առաջ անփոփոխ կը մնայ, ինչպէս՝ Ձուօղը քէշ դէ՛¹ (Աղը քիչ դիր), Ձիէշը կէպի (Էշը կապէ), Ձեօլը սիպի (Ուլը արձակէ), բայց բաղաձայնով սկսող բառերէն առաջ կը դառնայ ըզ, ինչպէս՝ Ակուօն կը սըրին ըզդէնուօյը (սրիչով կը սրեն դանակը), Սըղըցիցունը ըզփստը (Սղոցեցինք փայտը), Ուսթուրուօն կէծիլերէն ըզմուրօքը (զմելով կ'ածիլէին մօրուքը), Էնգուն մընէցունք, պըր փսիցընիք ըզպասը (Ուշ մնացինք, պիտի փախցնենք պասը), Եէ՞օ զըննէմ ըզտէրմանը, (Ո՞ւր գտնեմ դարմանը), Շէգունը ըզկէրմէր չսքման (հագանք կարմիր մոյկը): Եթէ նախորդող բառը ձայնաւորայանգ է՝ գ-ն կ'արտասանուի անոր հետ, ինչպէս՝ Խումիցի զջէօրը (խմեցի ջուրը), Հարցուցա զբէրիկունը (Հարցուցի բարեկամը), թէեւ բանահաւաքչական արձանագրութիւններու մէջ կը դրուի այսպէս՝ հայցական հոլովով խնդիրին հետ:

Ներգործական բայի հայցական հոլովով խնդիրը բարբառին մէջ միշտ ուղիղ խնդիր է թէ՛ իրի եւ թէ անձ ցոյց տուող բառերու պարագային [1, էջեր 71-72: 2, էջ 118]. Իէշը եէ՞օ գմուտի զնէօշը, կուրթու կմուտի զփէօշը (Էշը ի՞նչ գիտէ նուշը, կ'երթայ կ'ուտէ փուշը), Չուձօձ մը կը բսնովա զմսնը (Մանուկ մը կը փնտռէ մայրը), Հուօրս տէրէն զիշգէնը (Հարս տարին աղջիկը):

¹ Բարբառային օրինակները քաղուած են բանահաւաքչական գործերէ, գրոյցներէ եւ խաղիկներէ:

Անշուշտ գ նախդիրը կը տեղափոխուի խնդիրին լրացեալին վրայ, որ կրնայ ըլլալ որոշիչ եւ յատկացուցիչ, ինչպէս՝ Առունք գաղութը իշգէնը (Առինք աղուոր աղջիկը), Կըտ-րիցունք ըզչարցուծ ծուօը (Կտրեցինք չորցած ծառը), Խաչը դուրկիցա գրինթօն պուօպը (Քովը դրկեցի աղջկան կնքահայրը), Սիրիմ զիչուօցը լուօյսը (Սիրեմ աչքերուն լոյսը): Հոս աղութ եւ չարցուծ բառերը հանդէս կու գան որոշիչի, իսկ քինթօն եւ իչուօցը բառերը՝ յատկացուցիչի դերով եւ կը ստանան յաջորդող ուղիղ խնդիրի գ նախդիրը: Նոյն է պարագան, երբ լրացումը կամ լրացման լրացումը դերանունն է. Մառցուծ ի գեր ընկիրուչ դրընցնէն քնեօնը (մոռցած է իր ընկերոջ դրացիին անունը), Իս առամ ըզքուօյն լէկեօն թօխթը (Ես առի քու քրոջ գիրքը), Հա գուվին ըզճիր սըղիյը (Կը գովեն ձեր տղեկը):

Զ եւ ըզ տարբերակներէն անկախ՝ կայ նաեւ զրգ կամ զրս տարբերակը, որ կը հանդիպի անձնական դերանուններու պարագային. Արվանտը կը պըլդի զըզճի/զըսճի (Արվանտը կը պըլդէ ձեզ), Կուօց պըր առնիմ զըսքի/զըսքի (Ըսաւ՝ պիտի առնեմ քեզ), Դուրիցի դըրէն զըզմի (Դուրս դրին մեզ):

Անշուշտ գ նախդիրը չի գործածուիր անորոջ գոյականին հետ, ինչպէս՝ Իրիէկ շիֆուն հընծիցունք (Երէկ վարսակ հնձեցինք), Սընտօ մը խընձուր քնիցունք (սնտուկ մը խնձոր քաղեցինք), Տըխպուօն բըռնին չըստըննի (Տեղըով կը բռնեն ծիտիկներ), Օուփը կիփին քիշկըննի (Օափին մէջ կ'եփեն քիշկիկներ): Զ նախդիր չ'առնէր նաեւ նախադաս գործածուած խնդիրը. Տղաքը ցիրիըր ընծիցէն (Տղաքը ցորենը հնձեցին), դիէխձը կը քնիլին տալուօն (Դեղձը կը քաղեն տալով), բայց յետադաս գործածուելու պարագային անպայման կ'առնեն՝ Տըղաքը ընծիցէն ըզցիրիըր (տղաքը հնձեցին ցորենը), տալուօն կը քնիլին ըզդիէխձը (տալով կը քաղեն դեղձը), Փնտը դընէն կըրէքուցը./ զնուտէնուն զէփսուսը (Փայտը կը դնեն կրակը, չեն ճանչնար ափսոսը), Այարը կէպին² ձիօն (Թամբը կը կապեն ձիուն,) բայց՝ Կէպին գայարը ձիօն (կը կապեն թամբը ձիուն): Այլ օրինակներ՝ Տախըմ հէզցուցէն փիսէն (Տարագ հազցուցին փեսային), Փնտը կըրրիցէն ուստուօն (փայտը կըրեցին ուսով):

Զ նախդիրը պարտադիր կը գործածուի բոլոր դերանուններուն հետ՝ կազմելով անոնց հայցական հոլովը: Անձնական դերանուններու հայցականներն են՝ իս>զէս, մինք>ըզմի/զըզմի, դէօն>ըզքի/զըսքի, դէօք>ըզճի/զըսճի, ան>զան, քնունք>զէնունք, էնք>զէնք, իրինք>զիրինք, հարցական դերանուններ՝ ուվ>զուվ, ըմմունք>զըմմունք:

Բարբառի այսօրուան իրավիճակին մէջ կը հանդիպինք նաեւ առանց գ նախդիրի որոշեալ հայցական հոլովին, ինչպէս՝ Հէցցէն սըրբին քէրըիէղը (Հացին կը քսեն կարագը), Չըմ ուտի նըշէն լըղէն (Չեմ ուտեր նուշի լեղին), Ռէնկէն գնուտէնուն լուօվը (Գոյնէն կը ճանչնան լաւը), Քըֆֆէն կը շէրին շուօրը (Խնձոքին կը շարեն խաղիկը), այսուհանդերձ

² Բարբառին մէջ ներկայ շարունակական ժամանակը կը կազմուի հա կամ հայ ցուցիչով՝ հա կէպիմ/հայ կէպին, իսկ բացարձակ ներկան կը-ով՝ կը կէպին; Բայց յատկապէս ժողովրդական խաղիկներուն մէջ կը հանդիպինք առանց կը-ի ներկայի, գրաբարաձեւ ներկայի:

ասիկա մասնակի տարածում ունի, եւ գ-ի կիրարկութիւնը տակաւին շատ զօրեղ է իր դիրքին մէջ:

Ձ նախդիրը հանդէս կու գայ այլ դերանուններու կազմութեան մէջ եւս.

1. Անդրադարձ դերանուններ՝ իսգէս, մինքըզմի, դէօնըզքի, դէօքըզձի, էնքզէնք, իրինքզիրինք:

2. Փոխադարձ դերանուն՝ միեկըզմիէկ:

Ձ նախդիրը շարք մը կցական բարդութիւններու մէջ հնչիւնափոփոխութեամբ հանդէս կու գայ.

1. Ընտրզ (ընդ>ընտ+զ) կապը ունի նաեւ տրզ եւ ընծըս տարբերակները. Բոլորն ալ ունին «պէս, նման» իմաստը եւ կը պահանջեն հայցական հոլովով խնդիր, բայց որուն գ-ն ձուլուած է կապին մէջ՝ ընտրզ շօն (շան պէս), ընտրզ մուօրդ (մարդու պէս), ընտրզ ծուօռ (ծառի պէս): Նոյն իմաստն ու կիրառութիւնը ունի նաեւ տրզ կապը (ընդ>տ-ըզ), ինչպէս՝ տրզ շօն (շան պէս), տրզ ջէօր (ջուրի պէս) եւ այլն: Ընծըս տարբերակին մէջ դ>տ-զ ձուլուելով տուած է բաղադրեալ ծ հնչիւնը:

2. Ընծնս, ընծնտ, ընծնն ցուցական դերանուններ: Ծարքը ունի ածականական եւ մակբայական գործածութիւն. Ընծնս տէօն մը չէ՞ կիժի (Այսպիսի տուն մը ի՞նչ կտարժէ), Ընծնս քիի (Այսպէս քալէ): Կազմուած են ընդ-զ>ընծ եւ նս, նտ, նն դերանուններու կցումով:

3. Ընծըստու, ընծիտու, ընծինու. շարքը նոյնիմաստ է վերի ցուցական շարքին եւ ունի նոյն կիրարկութիւնը, թէեւ ցուցականութիւնը աւելի սուր կը զգացուի ասոնցմով: Կազմուած է ընդ-զ> ընծ եւ բարբառի ըստու, իտու, ինու ցուցական դերանուններով:

Բարբառին մէջ ունինք նաեւ գ նախդիրի դերանունան փոխակերպումը: Այս փոխակերպումը, ինչպէս Քեսապի, այդպէս ալ յատուկ է Անտիոքի միւս՝ Մուէտիայի եւ Արամոյի բարբառներուն: Այս դերանունը ունի յետադաս անկախ գործածութիւն: Միշտ եզակի է, երրորդ դէմք: Ան հանդէս կու գայ նախապէս խօսքի մէջ առկայ գոյականին փոխարէն, կը կատարէ ուղիղ խնդիրի եւ անուղղակի խնդիրի պաշտօններ:

Շուօտ ուզիցա՝ չիտօց գը,	Շատ ուզեցի՝ չտուաւ գը՝ սիրածը
Թա Պէյրութնէն գընտօց գը,	Տէ Պէյրութները գնաց տարաւ գը,
Մուշթարէք, եէօ՞ մընէցէք,	Յաճախորդներ, ո՞ւր մնացիք,
Ճամաքան պըր դընէն գը:	Յուցափեղկին մէջ պիտի դնեն գը:

Այս խաղիկին մէջ գը դերանունը ստացած է ուղիղ խնդիրի պաշտօն:

Ծառիցամ, մինցուցամ գը,	Ինամեցի, մեծցուցի գը՝ աղջիկը,
Ֆըրճալամ հագցուցամ գը,	Մանուսա հագցուցի գը,
Տըսնըվըրք տէրու սօնրա	Տասներէք տարիքէն ետք
Մըլապպաս կարցուցամ գը:	Շաքարած նուշ կերցուցի գը:

Այս խաղիկին երրորդ եւ չորրորդ տողերուն մէջ ստանձնած է անուղղակի խնդիրի դեր:

Ջը դերանունին հետ կապուած կայ նաեւ խոնարհման փոփոխութիւն մը. տեսանել>տըսնիլ եւ գտանել>գըննիլ բայերու անցեալ կատաեալի եզակի առաջին դեմքը կ'ըլլայ տիսու, ճըտու, բայց զը դերանունէն առաջ վերջայանգի ու ձայնաւորը կ'ըլլայ եօ. Տիսու գմուօղը (Տեսայ մարդը)>տիսեօղը, ճըտու գտիէղը (Գտայ տեղը)>գըտեօղը: Նման հնչիւնափոփոխութիւն կը կատարուի նաեւ հրամայականի եզակիին հետ, ուր ի վերջաւորութիւնը կ'ըլլայ իէ. Գրի գէնէօնը (Գրէ՛ անունդ)>գըրիէ գը, Սիրի գբունը (Սիրէ գործդ)>սիրիէ գը, Վառի գմումը (Վառէ մումը)>վառիէ գը:

Ի նախդիրը

Հին հայերէնէն Ի նախդիրը տակաւին լայն կիրարկութիւն ունի բարբառին մէջ ու կը շարունակէ պահել իր նախկին յատկանիշները: Ան անփոփոխ ու անջատ կը մնայ բաղաձայնով սկսող բառերէ առաջ՝ Իջուօլ ի ջրհուրը (Իջու ջրհորը), Իլուօլ ի հէվէտէն (Ելու հաւատէն՝ բարկացաւ), Կէնէքը ճուղըտվիցուն ի թինէրը (Կինէրը հաւաքուեցան թոնիրը), իսկ ձայնաւորով սկսող բառերէ առաջ կը վերածուի կիսաձայնի՝ (յ>ե). Եիէղը դէ եէմունը (Իւղը դիր ամանին մէջ), Փուտուօտը մընուց եէծօքը (փետասը մնաց բանջարանոցին մէջ):

Ի նախդիրը լայնօրէն կը գործածուի գոյականի հայցական եւ բացառական հոլովներուն հետ. հայցական հոլով գոյականին կու տայ ներգոյականի իմաստ, տեղի եւ ժամանակի պարագաներու պաշտօններով [1, էջ 75-76], ինչպէս՝ Հուօցը իփին ի թինէրը (Հացը կ'եփեն թոնիրը), Վիտ չըկըխին ի պաղչան (Ոտք չեն դներ պարտեզը), Բէդդիցէք գէս ի կըրուօքը (Նետեցէք զիս կրակը), Կսծը թաղին ի մսխիսէրը (Կայծը կը թաղեն մոխիրին մէջ): Այլ խօսքով՝ ցոյց կու տայ գործողութեան յանգման տեղը, ինչպէս՝ Հառվունց իկա ի ծուօլը (Հեռուներէն եկայ ծովը), Շօնը կէպին ի բուօյը (Շունը կը կապեն բակը): Գօռը դընէն եաղբուօյը (Գուռը կը դնեն աղբիւրը), Եստէնու կուրթերէն ընծիլէն (Ատանա կ'երթային հունձքի ատեն):

Ի նախդիրը կը դրուի լրացումէն առաջ. Մուտկիցունք ի կէրմէր սարփը (Մօտեցանք կարմիր լեռան), Իջունք ի խուրօ ջըրհուրը (Իջանք խորունկ ջրհորը), մըտունք ի Սէկտեմբեր էմէր (Մտանք Սեպտեմբեր ամիսը):

Ի նախդիրը հայցական հոլովով գոյականին կու տայ նաեւ գործողութեան կատարման նպատակը՝ ստեղծելով նպատակի պարագան: Ասիկա իւրայատուկ երեւոյթ մըն է բարբառին մէջ ու գրական հայերէնին կը վերածուի միայն տրական հոլովով, ինչպէս՝ Իկէն ի լաճըրթիլը (Եկան գրուցելու), Պըլըշից ի ծիծաղտիլը (Սկսաւ ծիծաղելու), Գէցունք եավը (Գացին որսի՝ ավ), Հիրէքի խաղմըտուօս ի չուճօքը (Հերիք է խաղմտաս՝ ձեռք առնես մանուկը):

Աս, աստ, ան եւ ըստու, իտու, ինու համարժէք շարքի ցուցական դերանուններուն եւ անոնց յոգնակիներուն կու տայ ներգոյասականի իմաստ, Եսս քար չիկէք (Ատր մէջ շահ չկայ), Եստ մը լըննէ (Ատոր մէջ մի լեցներ), Եսն շուօտ բուն կու (Անոր մէջ շատ բան կայ), նաեւ

ցոյց կու տայ գործողութեան ուղղութիւն՝ անուղղակի խնդիրի պաշտօնով. Եսնս մուտկիցէ (Ասոր մօտեցիր), Եսնս գրնու (Ատոր գնա՛), Եսնս հինվի (Անոր յենուէ), իսկ տրական հոլովածներուն վրայ դրուելով կը կազմէ անոնց բացառական հոլովը՝ երսսոր, ե՛տտոր, ե՛նտոր. Երսսոր Կնցուօվ (Ասկէ անցաւ), Ե՛տտոր գրնուօց (Ասկէ գնաց), Ե՛նտոր գրնիցա գուոխը (Անկէ գնեցի սոխը):

Գոյականի տրական ձեւերուն հետ եւս կը գործածուի՝ անոնց տալով ժամանակի պարագայի իմաստ, ինչպէս՝ բրկիէդ շինին ի Ձէտկէն (բոկէդ կը շինեն Ձատիկին), Խուստնմէօնք ունէմ եԱսվածածնէն (Ուխտ ունիմ Աստուածածնին):

Ի նախդիրը նոյնպէս կը մասնակցի գոյականի բացառական հոլովի կազմութեան, ինչպէս՝ Հա ըննիէր ի հվէտիէն (Հաւատէն կ'ելլէր՝ կը բարկանար), Բունը պըրը-շիցունք եառջընիէն (Գործը սկսանք սկիզբէն), Իծծիրը իլուն ի գըշիէն (Այծերը ելան գոմէն), Ե՛մնիէն առա զիէդը (Ամանէն առի իւղը), Եառվէն կուղա ջէօրը (առուէն կը հոսի ջուրը): Այս պարագան թուլութիւն մը ցոյց կուտայ, որովհետեւ բացառական հոլովը սկսած է վատահիլ իէ, միէն եւ մինիէն հոլովական վերջաւորութիւններուն:

Ի նախդիրը առկայ է անձնական դերանուններու տրական հոլովի կազմութեան մէջ՝ իս>եւս, մինք>իմի, դէօն>իքի, դէօք> ի ձի. Եւս իշի (Ինծի նայէ), Իմի իրկէք (Մեզի եկէք), Իքի մէքթուպ դուրկիցա (Քեզի նամակ դրկեցի), Իձի իկունք (Ձեզի եկանք):

Ի նախդիրի գործառնութիւններուն բոլոր վերոյիշեալ ոլորտներուն մէջ թուլութիւն մը նկատելի է, կրնայ չգործածուիլ ու փոխարինուիլ շարադասական այլ եղանակներով: Ատոր ապացոյցն է նաեւ այն որ որոշ պարագաներու կան նաեւ ի նախդիրով քարացած ձեւեր, ինչպէս

- իվնն, իվիր:

- Իդնս, իդնտ, իդնն ցուցականները, որոնք ունին նաեւ դ նախդրաւոր տարբերակ եւս դիդնս, դիդնտ, դիդնն:

- Քարացած ձեւ ունի հիտէօն բառը՝ ի-տուն, հ աճականով: Կ'արտայայտէ «դէպի տուն» եւ «տան մէջ» իմաստները՝ Հիտէօն դարձէք (Դէպի տուն դարձէք, տուն դարձէք), Սնրը հիտէօն կու (Մայրը տունն է), Հիտէօն վառուօծ էր կըրուօք (Տան մէջ վառած էր կրակ):

Ի/եր դերանունը

Աւելի յաճախ կ'արտասանուի եր: Կը գործածուի խօսքին մէջ արդէն առկայացած, մասնաւորուած անուններու փոխարէն՝ դառնալով բայական խնդիր(1, էջ 76): Օրինակ, Բունձըր ծուօռ մէր. իլէօ ի (Բարձր ծառ մըն էր, ելայ ի, այսինքն ծառին վրայ), Ադբուօյրը նըրքը պուղուօզը կու, իջէօ ի (Աղբիւրը վարի ձորին մէջն է, իջայ ի, այսինքն աղբիւրը): Չընտօր ադուր գիդէօ մի, գննցն ի, դէօք իլի գէցէք ի (Չինար ադուր գիդակ մըն է, գացէք ի, դուք ալ գացէք ի):

Ի նախդիրի այս յետադաս դերանունական տարբերակը յատուկ է Անտիոքի շրջանի հայ բարբառներուն: Գաղթուիի Հանանեան գայն կը կոչէ **մասնաւորման դերա-**

նուն: «Այն կապվում է միայն որոշյալության գաղափարի հետ, դրվում է արդեն առկայացված, մասնավորված անձերի ու առարկաների անունների փոխարեն՝ դառնալով այն բայի խնդիրը, որի հետ գործառել է» (3, էջ 13):

Այս դերանունին ընկերացող բայը կ'ունենայ վերջաուրութեան փոփոխութիւն: Օրինակ՝ իջանել>իջնիլ, ելանել>ըննիլ, գտանել>գըննիլ բայերու անցեալ կատարեալ եզակի առաջին դեմքը կ'ըլլայ՝ իջու, իլու, գըտու. այս դերանունին հետ վերջայանգի ու ձայնաւորը կ'ըլլայ եօ, ինչպէս՝ իջու՝ իջեօ եր, իլու՝ իլեօ եր, գըտու՝ գըտեօ եր:

Դ նախդիրը

Ընդ նախդիրը բարբառին մէջ չի գործեր, բայց հնչիւնափոխուած կերպով մնացած է քանի մը բառերու մէջ՝ ընդհարուիլ>թըրվիլ (գօտեմարտիլ), ընդհարկանել>թըրկիլ (յաղթել), ուր տեղի ունեցած է դի>թ հնչիւնափոխութիւնը: Կայ նաեւ ըղկիէս (կէս առ կէս) բառին մէջ՝ ն-ի անկումով:

Նոյն հախդիրէն ծագած է դ-ն, որ կրկին քարացած ձեւով կայ շարք մը բառերու մէջ.

- Դիրուօր. փոխադարձ դերանուն. Դըրեցնիքը դիրուօր ինկուն (Դրացնիքը իրարու ինկան, այսինքն՝ վեճի բռնուեցան, կռուեցան): Բարբառին մէջ կան նաեւ միեկզմէկ եւ միեկըդմիէկ դերանունները. մեկզմէկը հայցական հոլով է, իսկ միեկըդմէկը կ'արտայայտէ տրական հոլովի իմաստ, այսպէս՝ Միեկըզմիէկ հա սիրին (Ձիրար կը սիրեն), Միեկըդմէկ ինկուն (իրարու ինկան, վիճեցան, կռուեցան): Դիրուօր եւ միեկըդմիէկ համաժէք դերանուններ են:
- Ըստու, իտու, ինու ցուցական դերանուններուն կցուելով անոնց կու տայ ուղղութիւն իմաստը՝ դըստու (դէպի այս կողմ, այս կողմէն), դիտու (դէպի այս կողմ, այս կողմէն), դինու (դէպի այն կողմ, այն կողմէն): Համարժէք են դիրան, դիրանտ, դիրան եւ թապան, թապանտ, թապան ցուցականներուն: Ասոնք կազմուած են դէպի>դիբ եւ թա (դէպի) համարժէք բառերէն եւ ան, անտ, ան դերանուններէն: Դիբ բաղադրիչը, ի հակադրութիւն թա-ի, անկախ գործածութիւն չունի:

Ե Ձ Ը Ա Յ Ա Ն Գ ՈՒ Մ. Հին հայերէնեան առ, գ, ընդ, ըստ, ի եւ ց նախդիրներէն Քեսապի բարբառին անցած են գ եւ ի, մասամբ նաեւ ընդ>դ նախդիրները: Ասոնց ուսումնասիրութիւնը ցոյց կու տայ, թէ ինչ աղերսներ ունի բարբառը հին հայերէնի նախդիրներու համակարգին հետ եւ հնչիւնական, կիրառական եւ գործառութեային ինչ փոփոխութիւններով անոնք գոյատեւած են բարբառին մէջ:

Ձ/ըզ/զըս եւ ի/ե նախդիրները գլխաւորաբար պահած են հին լեզուի իրենց յատկանիշները: Ձ նախդիրը հանդէս կու գայ որոշեալ գոյականի հայցականին մէջ՝ անոր ապահովելով ուղիղ խնդիրի շարահիւսական պաշտօնը, կը կազմէ շարք մը դերանուններու հայցական հոլովը, հանդէս կու գայ բառակազմական դերակատարութեամբ:

Ձ նախդիրը յետադաս զը ձեւով ունի նաեւ դերանուանական նշանակութիւն:

Ի դերանունը ձայնաւորով սկսող բառերէ առաջ կիսաձայն է (Ի>յ) է: Կը մասնակցի ներգոյական եւ բացառական հոլովներու կազմութեան մէջ: Ներգոյականը կը կազմէ

հայցականին վրայ աւելնալով: Բացառականի կազմութեան մէջ եւս առկայ է, բայց իր դիրքը հետզհետէ կը զիջի հոլովական վերջաւորութիւններուն:

Ի նախդիրը յետադաս ի կամ եր ձեռով ունի դերանունական նշանակութիւն:

Ջր եւ ի/եր մասնաւորող դերանունները յատուկ են միայն Քեսապի եւ Անտիոքի շրջանի միւս հայ բարբառներուն:

Դ նախդիրը բարբառին մէջ կը հանդիպի իբրեւ բառակազմական բաղադրիչ, յատկապէս երեւնալով ցուցական եւ փոխադարձ դերանուններու կազմութեան մէջ:

Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ն

1. **Չոլաքեան Յ.** *Քեսապի բարբառը*: Երևան: 2009: 379 էջ:
2. **Ինճեհիքեան Ա.**, *Քեսապ եւ իր բարբառը. Յակոբ Չոլաքեան, Քեսապ, Գ. հատոր, Հալէպ, 2004, 671 էջ:*
3. **Հանանեան Գ.** *Բաւարան Սվեդիայի բարբառի (Խտորեկի խտակածք)*, Երևան, 2024, 254 էջ:

R e f e r e n c e s

1. **Tcholakian. H.** Kessab dialect (*Kesabi barbari*), Yerevan 2009, 379 pp. (in Armenian)
2. **Injejkian. A.** Kesab and its dialect (*Kesab yev ir barbari*), Hagot Tcholakian, Kesab, V. 3, Aleppo, 2004, 671 pp. (in Armenian)
3. **Hananian. G.** Dictionary of dialect of Suwediya (*bararan Suvediyai barbari, Khdrbegi khosvatsq*), Yerevan, 2024, 254 p. (in Armenian)

Ընդունվել է / Received on: **03. 02. 2026**

Գրախոսվել է / Reviewed on : **04. 03. 2026**

Հանձնվել է տպ. / Accepted for Pub: **15. 05. 2026**

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Հակոբ Մարտայի ՉՈԼԱԿՅԱՆ՝ պատմ. գիտ. դոկտոր, գլխավոր գիտաշխատող ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտում, Երևան, ՀՀ,
էլ. հասցե՝ hagopcholakian@hotmail.com, <https://orcid.org/0009-0003-4072-728X>

Hakob Marta CHOLAKYAN, Doctor of Historical Sciences, Head Researcher
at the Institute of Archaeology and Ethnography of NAS, Yerevan, RA,
e-mail: hagopcholakian@hotmail.com, <https://orcid.org/0009-0003-4072-728X>